
PRIJATELJI CRNE GORE O NJENOJ ULOZI U PRVOM SVJETSKOM RATU

Novak Adžić

A great number of friends of Montenegro, from the political, cultural and scientific world, in different ways and in different countries committed themselves to disclosing the truth about the injustices done by the international community to Montenegro and the loss of its sovereignty after the First World War. As part of the paper, for the first time we are publishing the translation of the text titled Slanderous Campaign against Montenegro written by Prof René-Édouard Claparède.

Dugačak je i reprezentativan spisak prijatelja Crne Gore, prevažodno u Evropi i Americi, koji su, od 1916. do 1930. godine, pisali o njenoj ulozi u Prvom svjetskom ratu na strani sila Velike Antante, kao i o tome kako je ona nepravedno žrtvovana na kraju rata, uništena kao nezavisna država usljed okupacije i nasilne aneksije sprovedene od strane Srbije i njenih trupa. U ovom radu smo se opredijelili da prezentiramo nekoliko istorijskih izvora, primarnih i stranog porijekla, koji *sami po sebi* i *sami za sebe*, dovoljno govore o onome što je predmet naše opservacije.

Brojni italijanski naučnici branili su pravo na opstanak Crne Gore i djelovali u komitetima za njenu nezavisnost, nastojeći da se spozna istina o ulozi Crne Gore u Prvom svjetskom ratu, a u

tom smislu ovom prilikom pomenuću prof. dr *Antonija Baldaćija*, prof. dr *Prospera Fedocija*, rektora Univerziteta u Đenovi, prof. dr *Arnalda Gatija*, dr *Eugenija Bođana*, *Đakoma Golferu*, *Đovani Gorinija*, prof. dr *Pjetra Amorosa*, prof. *Enrika d Aurelija*, prof. *Nikolu Rosa*, *Marina Borbikonija*, bivšeg regenta republike San Marino, prof. *Lucidija* itd. Oni su pisali i govorili o klevetama protiv Crne Gore, koje se tiču njene političke i vojničke uloge u prvom svjetskom ratu. Među njima, posebno se isticao doktor pravnih nauka *Eugenio Bođano*, istaknuti prijatelj Crne Gore, podržavalac i promoter opstanka njene državne suverenosti i nezavisnosti, koji je pisao i govorio puno i često o lojalnoj i časnoj ulozi Crne Gore, njenog vođstva i vojske u Prvom svjetskom ratu. On je autor nekoliko knjiga o Crnoj Gori. Akcija u korist Crne Gore je imala široku podršku intelektualnih krugova, kulturne i političke javnosti u Kraljevini Italiji. Prijatelji Crne Gore u Italiji organizovali su brojne javne skupove na kojima su prezentirali činjenice i argumente i vlastitu percepciju uloge i sudbine Crne Gore u Velikom ratu. Tako su na predavanju o Crnoj Gori održanom u Rimu 20. februara 1918. godine, kojeg je organizovalo udruženje „Cuione Storia ed Arte“ u Koloseumu govorili prijatelji Crne Gore: *Hilken –Feranji*, dr *Eugenije Bođano*, profesor *Artonoli* i *Linda Ferari*. Na tome skupu bilo je pristuno, pored građanstva, i nekoliko italijanskih ministara, senatora, narodnih poslanika i novinara. Hilken-Feranji je, prema izvještaju nejskog *Glasa Crnogorca*, prenoseći pisanje italijanske štampe, govorio o teškim ekonomskim i vojnim prilikama u kojima se nalazio crnogorski narod za vrijeme Velikog rata, da bi potom eleborirao usluge koje je crnogorska vojska pružila Saveznicima „i žrtve koje je malena ali junačka zemlja podnijela da bi se oduprla najezdi neprijateljskoj“¹. Navedeni govornik je „dokazao da se

¹ *Glas Crnogorca*, godina 46, broj 40, Neji na Seni kod Pariza, 14/27. februara 1918, str. 2. Članak „Iz strane štampe“.

crnogorska vojska junački borila do potonjega časa i da joj je pošlo za rukom da neprijatelja suzbija i zadržava sve dok zemljište Srbije nije bilo konačno zauzeto i dok članovi kraljevske srpske porodice sa kraljevskom srpskom vladom i vojskom nijesu slobodno odstupili preko Crne Gore; kao i to, da Crnogorcima nije bilo moguće odbraniti Lovćen jer na njemu nije bilo bilo topova ni ratnog materijala². Riječ je potom uzeo dr Eugenio Bođano koji je govorio o „junačkoj vojsci crnogorskoj“³. Profesor Artnoli, je istakao „istorijsku ulogu koju je Crna Gora igrala na Balkanu“⁴, a Linda Ferari je na pomenutom skupu pročitala pjesmu posvećenu Crnogorkama.

Rimski list *Popolo Romano* od 11. februara 1918. godine donio je izvještaj o Konferenciji o Crnoj Gori, održanoj u dvorani „Ekselsiora“ u Rimu dan ranije, a pod pokorviteljstvom „Društva za političke i kolonijalne studije“. Organizator je bio dr Eugenio Bođano, a tema skupa je bila „Istorijska istina o savezničkoj Crnoj Gori“. Tom skupu prisustvovali su italijanski zvaničnici: ministar Saki, državni sekretari Mornpurgo i Teco, generali Spekel i Ferari, senator Anaratone i drugi. Prijatelj(ica) Crne Gore Labriola održala je kraći govor „u kome je slavila Crnu Goru, ožalošćenu i zauzetu, ali ne pobijeđenu“⁵. Po završetku njenog govora, pročitano je pismo narodnog poslanika u italijanskom parlamentu Lucatija, u kojemu on govori da su savezničke države Srbija, Rumunija, Crna Gora i Grčka privremeno zauzete „od naših zajedničkih neprijatelja“⁶, te u kojemu je, pored ostaloga, Lucati iskazao očekivanje i nadu da će

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

„istorijska pravda biti ubrzo uspostavljena“⁷ i da će se navedene države ponovo obnoviti kao „slobodne zemlje“⁸. Lucati je u pismu podrške, pored ostalog, naveo i to da „male narodnosti vrijede koliko i velike“⁹ i da, štoviše, one „zaslužuju osobito poštovanje“¹⁰. Ključni govornik na tome skupu bio je dr Eugenio Bođano. U uvodnom dijelu svog izlaganja govorio je o istorijskom pravu Crne Gore, na koje se ona s razlogom poziva u sadašnjosti, da bi potom govorio o njenoj ulozi u Velikom ratu. Bođano je, kazao i sljedeće: „Uoči velikoga rata vojničko stanje Crne Gore bilo je veoma loše: malo topova, dobivenih iz Italije i Rusije, nedovoljna municija i neupotrebljivi topovi staroga Krupova kalibra, otiču još od Turaka. Vojska, mahom bez uniforme i bez obuće, nalazila se u premalenom broju, i to, pod komandom neznatnoga broja oficira“¹¹, navodeći da je značajan broj crnogorskog oficirskog kadra izginuo u Balkanskim ratovima. Zatim dr Bođano konstatuje: „Odmah iza sarajevskog atentata, austrijska diplomacija je predviđala komplikacije sa Srbijom i udvostručila svoju pažnju i ljubaznost prema Crnoj Gori“¹², da bi u nastavku ekspozicije istakao „znatnu pomoć koju je ukazala crnogorska vojska savezničkoj stvari“¹³, te opservirao austrijsko blokiranje crnogorske obale i govorio o padu Lovćena. Bođano je konstatovao: „Austrijska vojska, pod komandom feldmaršala Veber-Vebnaua, imala je 480 topova i 50.000 ljudi: Austrijanaca, Bosanaca, Rumuna i Mađara; 4 oklopnice tipa „Monarh“; 3 krstarice; 12 torpediniera

⁷ *Ibidem*

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

i 4 sumarena. Branioci Lovćena imadahu tek do 5000 ljudi, među kojima bješe i jedna četa kolonijalne pješadije francuske, i to bješe jedini predstavnik savezničke pomoći ovoj golemoj ofanzivi na malenu Crnu Goru“¹⁴. Bođano je govorio o motivima koji su opredijelili kralja Nikolu, da natjeran okolnostima, uputi telegram austrijskom caru Francu Jozefu i da ponudi primirje. Između ostalog, u svome izlaganju Bođano se osvrnuo na Krfsku deklaraciju, donešenu 1917. godine, prema kojoj je imao negativan stav, i založio se za restauraciju države Crne Gore, kako je rekao, „u svojim prirodnim granicama između dvije velike doline Neretve i Drima“¹⁵, da bi svoj govor završio panegiričnim osvrtom na ličnost i istorijsku ulogu kralja Nikole. Bođano je izrazio očekivanja da će Velike sile obnoviti Crnogorsko kraljevstvo. U tom smislu je rekao: „Najskromnijem i najdemokratskijem vladaocu koji diči Evropu, Kralju Nikoli, hrabrom vojniku, koji je laskanju neprijateljskom pretpostavio ponositu usamljenost i muke izgnanja, velike sile će naposljije vratiti ne samo njegovu kraljevinu, kao što to jednodušno zahtijeva izraz volje njegova naroda, nego i počast koju zaslužuje veličina i iskrenost njegovih žrtava. Ovaj vladar, dostojan zlatnih i dalekih legendarnih vremena, neće, kao što se to mislilo, panuti drukče, no naoružan cjelokupnim svojim oklopom i oružjem. Samo tako, nesavladan i nepobijeđen, on će svoje ime ostaviti istoriji.“¹⁶

Prof. dr Antonio Baldaći napisao je brojne tekstove o Crnoj Gori, u kojima se bavio i analizom njene uloge u svjetskom ratu. U jednom od tih tekstova, Baldaći je, zapisao ovo: „Pri izbijanju Svjetskog rata svi već znamo kako je Crna Gora prevarena od strane Francuza i Srba, kao što se sjećate momenta u kojem žuri

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ *Ibidem*

da brani Srbiju napadnutu od strane Austrije. Crna Gora je pokazala, čak i onima kojima ne bi, kako je bila sramotna kampanja omaložavanja koju je Srbija zajedno sa masonskim finansijerima“, i to francusko-italijanskim, „vodila protiv njene milenijumske slobode.“¹⁷

Među prijateljima Crne Gore koji su se iscitali u borbi za njenu nezavisnost i koji su podržavali Kralja *Nikolu I Petrovića-Njegoša* i crnogorske vlade vlade u egzilu (1916–1925), te koji su govorili o njenoj časnoj ulozi u Prvom svjetskom ratu i tome kako je ona na njegovom kraju bila pobijeđeni ili poraženi pobjednik, posebno se istakao Britanac prof. *Aleksandar Divajn* iz Vinčestera. On je u brojnim svojim knjigama i člancima pisao o tome.

U knjizi *A Few Facts Concerning the Intrigue Against Montenegro*¹⁸ (Winchester, 1919), Aleksandar Divajn konstatuje, da je crnogorska država, stara preko hiljadu godina, te da su Crnogorci, kao narod i nacija, održali svoju individualnost kroz stoljeća i da su se uspješno opirali Osmanskoj imperiji, u čemu su imali prviljenstvo na Balkanu. Divajn se bavi analizom procesa i okolnosti koji su doveli do tragične sudbine Kraljevine Crne Gore u prvom svjetskom ratu i po njegovom završetku krajem 1918. godine. On opisuje kako je Crna Gora uništavana i brisana sa mape Evrope; kako je žrtvovana njena nezavisnost i oteta joj sloboda; kakvu je ulogu Crna Gora odigrala u Prvom svjetskom ratu kao saveznička država, boreći se lojalno i hrabro na strani sila Velike Antante, pretrpjevši ogromne žrtve. Divajn daje,

¹⁷ Prof. dr Antonio Baldacci, „La politica italiana nel Montenegro“, Roma 1922. Objavljeno u *ScritTi Adriatici*, Bologna, 1943.

¹⁸ Divajnova knjiga *A Few Facts Concerning the Intrigue Against Montenegro* (Winchester, 1919), do sada nije bila prevedena i objavljena u crnogorskoj i južnoslovenskoj historiografiji. Pomenuta Divajnova knjiga na engleskom jeziku čuva se u Narodnoj Biblioteci Srbije u Beogradu, signatura: II 302.274.

činjeničku i argumentovanu, deskripciju i elaboraciju fenomena što je i kako je tokom rata protiv crnogorske vojske i države radio srpski pukovnik, odnosno, general Petar Pešić, načelnik generalštaba crnogorske vrhovne komande, pripremajući, svjesno i planski, po nalogu srpske vlade i vrhovne komande slom crnogorske vojske, opisujući i opovrgavajući lažne optužbe srpske diplomatije i propagande u inostranstvu na račun Crne Gore i njenog suverena o navodnom tajnom šurovanju sa Austijom. Divajn kazuje kako je tokom rata postupao njen vladar kralj Nikola; kako je bio primoran da, sa dijelom svoje vlade ode u egzil, te kako su Crnogorci bili internirani u austrougarskim logorima po padu Crne Gore i kako je surov režim, po izvršenoj okupaciji Crne Gore na njoj teritoriji, zavela Austrougarska. Autor govori o povijesti srpske zavjere protiv Crne Gore, o planu o stvaranju Velike Srbije, o kampanji i klevetama protiv Crne Gore i kralja Nikole, o Krfskom paktu iz 1917. godine koji je predvidio aneksiju Crne Gore Srbiji, o engleskim saradnicima, pojedincima, koji su bili saučesnici pomenute srpske zavjere (u prvom redu o ulozi dr Seton Watson-a), te o djelovanju protiv Crne Gore bivšeg crnogorskog ministra i predsjednika Vlade Andrije Radovića. Divajn piše i o zvaničnoj politici britanske vlade prema Crnoj Gori, podvrgavajući je kritici, te o ulozi francuskog generala Franše Deperea u podršci srpskim planovima likvidacije Crne Gore. Divajn konstatuje kako je vlada Velike Britanije odbila da pruži saglasnost za otvaranje diplomatskog predstavništva Crne Gore u Londonu, te da su Crnogorci zatočeni u Francuskoj i kako je i zašto Crna Gora onemogućena da bude zastupljena na Mirovnoj konferenciji u Versaju 1919. godine i, pored ostalog, da je kralj Nikola permanentno sprječavan, od strane meritornih francuskih vlasti, da se vrati u Crnu Goru, uprkos datim obećanjima i garancijama sa francuske strane. Divajn kazuje kako je 1918. Srbija okupirala Crnu Goru, te kako je antiustavna

i nezakonita Podgorička skupština 1918. godine, falsifikovala volju crnogorskog naroda; kako su Crnogorci užasno patili tokom svjetskog rata i po njegovom kraju; kako je Crnoj Gori kao savezničkoj državi onemogućeno da potpiše mirovne ugovore; kakva je bila misija grofa Džona de Salisa u Crnoj Gori 1919. godine i kako je odbijeno od strane britanske vlade objavljivanje njegovog izvještaja; kako je Srbija instistirala da Saveznici ukinu subvencije Crnoj Gori itd. U navedenoj knjizi, u poglavlju pod naslovom: „Hrabrost Crne Gore“, Divajn zapaža:

„Predmet ovih bilješki je da pokaže što je jasnije moguće stanje Crne Gore od trenutka njene propasti, kada je, nakon svoje čvrste odbrane granica protiv austrijskih i njemačkih armija pod komandom generala Mackensen-a (u kojoj je doživjela slavu i sačuvala svoje najveće tradicije), bila primorana da ustupi pred superiornim brojem i opremom, i jedino se držala dok nije osigurala prolaz sprskom povlačenju kroz svoju teritoriju i onda konačno podlegla. O hrabrosti crnogorskih trupa nema potrebe govoriti – oni su doživjeli svoju istorijsku reputaciju. Crna Gora je ušla u rat da spasi Srbiju, i Crna Gora je samostalno obezbijedila sprsko povlačenje 1915. godine. Srbi su pokušali da zaborave ovu činjenicu i da zataškaju dokumentarne dokaze, ali na sreću većina i dalje postoji. U svakom slučaju, bili smo zadovoljni što smo vidjeli da se britanska armija nije plašila da prizna njihovog hrabrog malog saveznika, i što je okačila sa prozora War Office-a nacionalnu zastavu Crne Gore kao nezavisne države, za vrijeme održavanja mirovnih svečanosti u Londonu, a takođe postavila crnogorski mač među savezničkim mačevima deponovanim u Tornju oružja.

Čak su i Srbi bili primorani da priznaju, iako nijesu raspolagali stvarnim podacima, da su gubici u crnogorskoj armiji bili ogromni.

Naravno, činjenice plasirane od strane srpskih zavjerenika su umnogome pratile kolaps crnogorske armije, a naročito

povlačenja sa planine Lovćen, gdje su bili izloženi potpunom napadu cijelih mornaričkih i vojnih snaga Austrije.

Mora biti upamćeno da je pukovnik Pešić, Srbin, bio vođa crnogorske armije. Posjedujemo fotografije nedvosmislenih dokumenata koje dokazuju da je odlukom ovog srpskog pukovnika počelo povlačenje armije, i da je na njegov savjet kralj Nikola predložio mir Austriji u namjeri da sačuva svoj iscrpljeni narod. Odmah nakon katastrofalnog povlačenja, srpski agenti u Rimu, Parizu i Londonu su počeli da pričaju o „crnogorskoj izdaji“. Je li moguće ne posumnjati u pukovnika Pašića i srpsku vladu o unaprijed smišljenom i namjernom kovanju zavjere u cilju sloma i stvaranja predrasude prema kralju Nikoli?

Crna Gora je tako pala u ruke Austrije, i država je bila napadnuta; njen kralj i porodica su pobjegli preko Jadrana, svi visoki funkcioneri države su uzeti kao zatvorenici i internirani u Austriju, a zatim je uslijedio period austrijske okupacije praćen bijedom, gladovanjem i užasom, nametnutim nesrećnom narodu koji je ostao tu.¹⁹

U knjizi *Off the map...*, iz 1921, pored ostalog, Aleksandar Divajn konstatuje: „Kada je Austrija objavila rat Srbiji u avgustu 1914. godine, Srbija, Grčka i Crna Gora su formalno postale saveznice za odbranu i napad. Opšte je poznato kako se Grčka sa njenim kraljem oglušila o sporazum i prepustila saveznice sudbini. Sigurno je, da su Crnogorci kao mali narod postupili kao Grci i stajali sa strane u ratu, Austrijanci ih ne bi zlostavljali. Zapravo, Njemačka je zaista pokušala velikim ucjenama da natjera Crnu Goru na neutralnost. Crnogorci jednostavno nisu htjeli da ostave Srbiju - muškarci su se latili oružja, žene su priskočile u pomoć na svaki mogući način. Nikola je jednom pisao Pašiću, srpskom premijeru: „Srbija se može osloniti na

¹⁹ *Ibidem*

bezuslovnu podršku Crne Gore, od koje sudbina Srbije toliko zavisi, kao i svakoj drugoj prilici.“²⁰... Divajn piše da su crnogorske trupe “spasile srpsku vojsku, i usputno spasile kralja Petra i njegove sinove od prisilne predaje Austrijancima. Kakva je sudbina zadesila Crnu Goru od strane Srbije, da bi joj se odužila za neprocenjivu pomoć ove manje nacije? Uskraćivanje svih prava nezavisne nacije i progon kralja. Pašić je od početka insistirao da glavnokomandujuću snagu crnogorske vojske čine Srbi, a kralj Nikola bi dobio samo vrhovnu komandu...Odlučni u tome da se Crnogorci neće boriti ni pod kojom drugom zastavom do one kralja Srbije, sledeći potez Pašića, u julu 1915. godine, preko pukovnika Pešića, srpskog šefa generalštaba crnogorske vojske, imao je za cilj da istjera kralja Nikolu iz vrhovne komande. Pod prijetnjom Srba o prekidu odnosa, Nikola se složio da se odrekne nadležnosti nad crnogorskom vojskom. Ovo je bila njegova fatalna greška – prihvatanje srpskih oficira za komandujuće crnogorskim generalštabom bilo je isto kao baciti barut na vatru, jer je to uvelo „Crnu ruku“ u samo srce zemlje“²¹, piše Divajn.

Slično ili istovjetno mišljenje Divajnovom, o ulozi Crne Gore u prvom svjetskom ratu, imali su britanski lordovi *Džordž Klark Sidenem*, *Herbet Džon Gledston*, *Džems Brajs*, *Ronald Džon Meknil* (lord Čušendan), lord *Roper Parkington* i znameniti prijatelj Crne Gore *Džon Makelar*. Njihova pisana zaostavština o tome je krunsko svjedočenje.

Herbert Džon Gledston (18.02.1854–6.03.1930), sin britanskog premijera Vilijama Gledstona. Školovan je na Oksfordu, bio je liberalni britanski političar, lord, vikont, sekretar u britanskoj

²⁰ Alexander Devine, *Off the map: the story of the suppression of Montenegro: the tragedy of a small nation*, Chapman & Hall, Henrietta Street, London, (1921).

²¹ *Ibidem*

vladi (1905–1910), generalni guverner Južne Afrike (1910–1914). Zalagao se za crnogorsku državnu nezavisnost i bio jedan od najvećih prijatelja Crne Gore u Velikoj Britaniji. U Domu Lordova britanskog parlamenta 11. marta 1920. godine lord Gledston je, pored ostalog, rekao i ovo: „Koliko mi je poznato, sve velike sile, koje su uzele učešća na Pariskoj konferenciji, saglasile su se, da sve zemlje, kao Belgija i Crna Gora, imaju biti povraćene u ono stanje, koje su imale prije ovoga rata. Ali do ovoga časa, u to ne treba sumnjati, sa Crnom Gorom gore se postupalo za ovu godinu i po dana, nego da je ista umjesto saveznicima pružila bila ruku centralnim silama i da se je borila protivu nas“²².

Među prijateljima Crne Gore u inostranstvu bio je i britanski baron Edvard Bojl (1878–1945), koji je 1924. godine zapisao da „pobijeđeni neprijatelj ne bi mogao pretrpjeti grđu sudbinu od sudbine Crne Gore; ona je uništena i progutana.“²³

I znameniti mađarski slavista akademik prof dr *Jožef Bajza* objavio je na mađarskom jeziku u Budimpešti 1927. knjigu pod nazivom *Crnogorsko pitanje* (ista Bajzina knjiga objavljena je 1928. godine na italijanskom jeziku u Budimpešti), u kojoj je pisao o uroti Srbije protiv Crne Gore tokom i po završetku Prvog svjetskog rata, te o ulozi pukovnika, docnije generala i ministra vojske Kraljevine Jugoslavije Petra Pešića u slomu crnogorske vojske. Ta knjiga je kod nas prvi put prevedena i objavljena 2001, a drugi put 2011.

Brojni ugledni Švajcarci zastupali su prava Crne Gori i pisali o tome kako je vođena klevetnička kampanja i zavjera protiv

²² *Glas Crnogorca*, službeni organ Kraljevine Crne Gore, Neji na Seni kod Pariza, godina 48, broj 84, 26. jul/8. avgust 1920, str. 2. Članak „Engleski parlament za Crnu Goru“. Vidi o tome i: *Britanski parlament o Crnoj Gori – rasprava u Domu Lordova 1920*, preveo i priredio Dragan Vugdelić, Podgorica, 2006. str. 38.

²³ *Crnogorac*, br. 23, Podgorica, 6. juna 1925, str. 1 i 2.

Crne Gore tokom i po završetku Prvog svjetskog rata, a u tome su se posebno isticali *dr Eduard Rene Klaparede*, profesor Univerziteta u Ženevi, *dr Erbrih, Luj Avenije, prof. Tauber, Moncal* itd. Među ličnostima koji su pisali o časnoj ulozi Crne Gore u Prvom svjetskom ratu i o okupaciji od strane Srbije isticala se i ugledna *Poljakinja dr Marija Rusijecka*, a u američkom svijetu o tome su savjesno i argumentovano pisali pored ostalih *Luidi Kriskuolo*, iz Njujorka, bankar i opunomoćeni predstavnik Kraljevine Crne Gore u SAD i nosilac crnogorskog viteškog ordena Danila I, autor knjige *Pravo na život Crne Gore*, objavljene u Njujorku 1928. i arhitekta *Vitni Voren* iz Njujorka, autor knjige *Crna Gora – zločin mirovne konferencije*, Njujork 1922, koja je nešto proširena i dopunjena ponovo štampana u Ženevi i Parizu 1925, a u Crnoj Gori (u prevodu Dragana Vugdelića i priređivanju dr Branislava Marovića publikovana 2000).

O tome su pisali i prijatelji Crne Gore, Francuzi: advokat *Žorž Debon*, *dr Rene Foanje, Pjer Brizon, Šarl Rivet, Leo Poldes, Anri Faron* i brojni drugi, te Danac *dr Fric Holm*, Šveđanin *dr Sven Hedin*, Njemac *dr Kurt Harset*, kanadski general *Frederik Barnam*, generalni crnogorski konzul u Kanadi *Eugen Korivo*, te nobelovac *dr Fridtjof Nansen*, dakle, sve ugledne svjetske ličnosti, koje su, inače, bile članovi Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore osnovanog 1924. u Njujorku i drugih međunarodnih udruženja za odbranu Crne Gore.

Iz nordijskog svijeta značajno mjesto u odbrani prava Crne Gore pripada, pored ostalih, *Hugu Movinkelu*, crnogorskom generalnom konzulu u Oslu i *Johanu Kastbergu* iz Osla, koji su isticali da je Crna Gora žrtvovana 1918. godine, iako se hrabro odupirala neprijatelju tokom Prvog svjetskog rata i bila potpuno vjerna svojim saveznicima. Oni su branili kralja Nikolu i njegove vlade od lažnih optužbi da su iznevjerili Saveznike i tajno šurovali sa Austrijom tokom rata. U tom smislu je 1920. godine, norveški pravnik i političar, parlamentarac i ministar više resora

u norveškoj vladi (pravde, policije, trgovine, industrije, socijalnog staranja), te predsjednik norveškog parlamenta *Johan Kastberg* (1862–1926), koji je bio i norveški predstavnik u Društvu naroda, pred ostaloga, o tome govorio ovako:

„Jedan od demonstrativnih ideala pri završetku mira i u Ligi Nacija bio je: da se brane, poštuju i priznaju male nacije i da im se daje svaka zatražena zaštita. Pominjući ovo, ja se osjećam primoran da progovorim nekoliko riječi o jednoj maloj naciji, koja se danas nalazi u velikoj opasnosti da bude ugušena pomoću ogromnih intriga i nepravdičnosti.

Nalazim za potrebno da ovo gledište iznesem u parlamentu jedne male, nezavisne i slobodne države, jer glas ovog parlamenta, glas naš, mora se čuti da mi pomažemo one male države, koje se nalaze u opasnosti da budu pokorene. Ja govorim o onoj maloj naciji, koja je od svih najviše patila, koja je najveće žrtve podnijela od svih naroda koji su učestvovali u svjetskom ratu i kada se u račun uzmu njene žrtve, njene muke i patnje u borbi protiv mnogo većeg neprijatelja, mi je moramo smatrati za najhrabriju naciju od svih ostalih. Ta nacija jeste narod nepobjedive Crne Gore.

Ova mala nacija, koja ima svoju istoriju od hiljadu godina, uvijek je branila svoju nezavisnost sa ogromnim žrtvama. Čim je rat buknuo i Srbija došla u opasnost, Crna Gora ušla je u rat da bi pomogla svojoj braći. I kada je Srbija bila pobijeđena i nastala borba za život i smrt, kada Srbijanci moradoše bježati iz svoje osvojene zemlje i pokušavahu sačuvati ostatak svoje razbijene vojske, ova mala bratska država, Crna Gora, otvorila je svoje granice Srbijancima i njihovo odstupanje omogućila tako, da oni mogahu opet reorganizovati svoju vojsku. No odmah poslije toga Crna Gora je bila zauzeta od nesravnjivo većeg i silnijeg neprijatelja, tj. od strane Austrougarske, usljed čega Kralj i Vlada Crne Gore moradoše napustiti svoju zemlju. No sada prilike su promijenjene. Ona ista srbijanska vojska,

koju je Crna Gora spasla, vraćajući se svojoj kući, ušla je u Crnu Goru, u njoj se zaustavila i pomoću svojih bajoneta i lažne narodne skupštine, koja je potpuno nezakonito sazvana, učinila ogromnu povredu crnogorske državne samostalnosti. Zakonita Vlada Crne Gore nalazi se u izgnanstvu u Francuskoj, dok nekoliko hiljada Crnogoraca iz svojih planina vode neprekidnu borbu za nezavisnost svoje otadžbine.²⁴

Liga za odbranu prava naroda osnovana je 1913. godine u Ženevi. Njen prvi predsjednik bio je dr Rene Klaparede a naslijedila ga je Poljakinja dr *Marija Rusijecka*.²⁵ Ona je bila generalni

²⁴ Glas Crnogorca, Neji kod Pariza, godina 48, broj 85, 2/15. avgust 1920, str. 3. Članak „Norveška za Crnu Goru – govor norveškog predsjednika parlamenta“.

²⁵ Dr Šerbo Rastoder o angažovanju dr Marije Rusijecke u korist odbrane nezavisnosti Crne Gore, u knjizi „Crna Gora u egzilu 1918–1925“, knjiga I, na stranama 76 i 77 piše i ovo: „Marija Rusiecka je bila odličan znalac balkanske problematike jer je provela dvije godine (1914–1916) u srpskim vojnim bolnicama i učestvovala u povlačenju srpske vojske preko Albanije i Crne Gore. Tada je upoznala i Crnu Goru, njene ljude, te je kasnije odlučila da se angažuje u njenu korist. Uopšte, Liga je počela okupljati ljevičare iz Evrope i svijeta u propagandnoj borbi za prava malih i potlačenih naroda. Krajem septembra 1920. godine Pero Bogdanović, načelnik u Ministarstvu prosvjete, obratio se pismom sekretaru Međunarodnog biroa za odbranu prava naroda dr Mariji Rusieckoj, poznatom aktivisti u odbrani prava naroda (sjedište Biroa bilo je u Ženevi), sa molbom da se prihvati odbrane i lobiranja u korist crnogorskog pitanja. U odgovoru Rusiecke istaknuta je njena spremnost da se angažuje za dobrobit vaše nesrećne domovine. Za tako nešto Rusiecka je navela i lični razlog: „To što sam kao Poljakinja preuzela inicijativu za borbu u korist Prava naroda sasvim je prirodno, jer bolje od mnogih drugih znam koliko pritiska jaram tuđina! I koliko je gorak život u egzilu.“ Navodeći značaj osnivanja svoje institucije, kao i to da ne treba dozvoliti da se svjetska savjest mirno uspava nad svim nepravdama koje su upravo počinjene, jasno je naznačila cilj: „Treba pridobiti javno mnjenje za vašu stvar baš ovdje gdje će

sekretar Međunarodnog biroa za odbranu prava naroda u Ženevi, a djelovala je u korist Crne Gore i u okviru Centralnog Komiteta za nezavisnost Crne Gore, osnovanog u Bolonji 1922. godine i Udruženja za odbranu Crne Gore utemeljenog u Bergamu 1924. godine. Dr Marija Rusijecka je u članku pod naslovom „Kralj Nikola i crnogorski narod“, objavljenog u Ženevi 1921, u broju 7, lista *Pravo naroda*, organa Međunarodnog biroa za odbranu i prava naroda, a povodom smrti kralja Nikole u Kap d' Antibu 1. Marta 1921. godine, konstatovala sljedeće:

„Zna se kakvu ulogu odigra Crna Gora u velikom ratu. Bez ikakvog naročitog cilja rata bez postavljanja uslova, bez potraživanja ma kakvih dobiti, odbijajući kompenzacije koje nuđaše Austrija za svoju neutralnost, Kralj Nikola mobilisa sve svoje ljude od 18 do 61 godine i odgovori na apel Srbije, koja se nalazaše u očajanju: „Srbija može računati na bratsku i neograničenu pomoć Crne Gore.“

To bjehu Crnogorci koji pokrivali i zaštićavahu odstupanje srbijanske armije; oni koji su danas žrtve najodvratnije izdaje od strane njihovih „prijatelja i saveznika“.

Napomenimo još da, kao belgijski kralj Albert, srbijanski kralj Petar, kralj Nikola, crnogorska vlada i mala armija napustiše Crnu Goru u momentu austrijske invazije.

Ali pošto Austrija evakuisa tu zemlju, to bješe srbijanska armija koja je zauze i koja u njoj postupi sa nečuvenom

kroz nekoliko sedmica zasijedati Društvo naroda.“ Bila je spremna da organizuje predavanja, učini dostupnim širem krugu zainteresovanih cirkularna pisma i dokumente. Objavljuje ih u publikacijama Biroa. Poslate su joj publikacije o Crnoj Gori, a traženo je lice u Švajcarskoj koje bi joj bilo na usluzi u pitanjima nabavke potrebnih podataka o Crnoj Gori, o kojoj se znalo veoma malo. Marija Rusijecka bila je inicijator osnivanja Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore u Ženevi pri Birou za odbranu prava naroda, koji je djelovao od kraja 1920. godine.“

brutalnošću. Užasi počinjeni nad crnogorskim stanovništvom od strane srbijanskih vlasti bjehu osuđivani čak i u srbijanskoj naprednoj štampi (*Tribuna* između ostalih).

Što se tiče odvratne podgoričke komedije, kojom se htjelo predstaviti da je kralj Nikola zbačen i Crna Gora aneksirana Srbiji, mi znamo što je u stvari i što o tome treba misliti.

Protivna ustavu, ta skupština bješe u stvari druga povreda – poslije vojničke okupacije – suvereniteta Crne Gore.

Oni, koji smatraju podgoričke odluke, organizovane pod prijetnjom srbijanskih bajoneta i u momentu kada prava vlada, vojska i na hiljade crnogorskih građana bjehu zadržani u inostranstvu, – kao punovažno glasanje, jesu li oni svjesni odgovornosti, koju uzimaju za sebe pred Bogom i pred savješću svijeta, produžujući da se trude da legitimišu jedan akt koji predstavlja jednu neodbranljivu povredu prava i najosnovnije pravde?

Bi li oni pristali na primjenu te vrste narodne konsultacije, od strane njemačkih okupacionih vlasti, nad stanovništvom Belgije ili Poljske?

Mnogobrojni ustanci i pobune crnogorskog naroda, kao i neprekidni protesti Crnogoraca u inostranstvu, dokazuju dovoljno da taj narod nema nikakvog udjela u toj komediji i da je on riješen da nastavi borbu do krajnosti, za svoje pravo i slobodu.

Nemogući više da poriču da ustanak bjesni u Crnoj Gori, izvjesna štampa usiljava se da ga motiviše jednim, zacijelo, genialnim objašnjenjem, koje glasi: „To je tradicionalna odvratnost Crnogoraca prema jednom pravilnom obliku uprave, koja je uzrok ustanka i bune!“

Međutim, svi oni koji poznaju Crnu Goru kao i njene stanovnike – kao što je slučaj sa piscem ovih redova – mogu posvjedočiti, ne bojeći se demantovanja, da to nije nikako „pravilni oblik uprave“ koji je odvratan narodu Crne Gore, već povreda njegovih prava, uvreda nanesena njegovoj slobodi i njegovom vjekovnom suverenitetu, zločin učinjen od

strane nečovječnog osvajača, gadost i izdajstvo njegovih „saveznika“.

Odvratno je crnogorskom narodu da pristane na dominaciju jedne dinastije, čiji je osnivač.... „otvoreno optužen od jugoslovenske štampe da je zauzeo vlast, ubijajući svoga oca i vješajući svoga brata“, a čiji je današnji kralj išao toliko daleko sa cinizmom, da je nagradio činovima i obasuo počastima ubice onoga, čiji presto danas zauzima, a to će reći kralja Aleksandra i njegove žene.

Gnušanje, koje izaziva taj gadni zločin, još je svježije u našim uspomenama.

Nije bilo, vjerujem, u svijetu nijednog kulturnog čovjeka, kome se nije steglo srce čitajući izvještaj tog ubistva i koji nije zadrhtao od užasa i preneraženja.

Civilizovane sile odbiše za dugo da stupe u vezu sa kraljem, koji bješe podignut na krvavi presto.

Bješe tražena kazna krivaca, ali kralj izbježe taj akt pravde, koji jedini mogaše spasti njegovu čast i čast njegovoga naroda.

Srbijanski narod ćutaše, i na taj način dakle odobri gest svog kralja. Što se tiče pukovnika ubice, on bješe unaprijeđen u čin generala i udostojen svih časti sve do dana kada je, pošto je obrazovao neku novu zavjeru, bio predan francuskom ratnom sudu i osuđen na smrt (u Solunu).

On je morao teško razumjeti francusku strogost, naročito upoređujući je sa neograničenom milošću svog kralja i njegovom plemenitošću veoma sumnjive prirode.

Zacijelo, imalo se razloga da se učini za srbijanski narod sve ono što je činjeno, pomoći ga i pokloniti se pred njegovim mukama.

Ali ima prljavština učinjenih internacionalnom moralu, izazivanja bačenih cijelom čovječanstvu, koja je zabranjeno podnosti ili zaboraviti.

To je takođe mišljenje crnogorskog naroda; on pritrča prvi u pomoć Srbijancima, ali se danas bori zato što neće da bude

potčinjen njima niti pak da trpi njihovu tiraniju i snosi dominaciju jedne oligarhije koja mu je odvratna.

On zna da je pravo s njim kao i simpatije elite civilizovanog svijeta, koji neće prestati da se bori protiv ovog novog carizma, ubice jedne nove Poljske. On zna takođe da se Društvo Naroda, ako želi da očuva prestiž i povjerenje javnog mjenja, ne može nezainteresovati sudbinom koju podnosi crnogorski narod.

Što se tiče civilizovanih naroda, stvar Crne Gore je njihova stvar, pošto je ona pitanje pravde i časti u kojoj svaka čovječna savjest ima da očekuje svoj dio dobiti ili gubitka; borba Crne Gore je njihova borba, dogod crnogorski narod ne bude slobodan da raspoláže samim sobom. Sve dok mu ne bude učinjena pravda, njegova okrvavljena gruda zemlje ostaće crna stranica i štrčaće kroz bjelinu strana istorije čovječanstva kao crni okvir korote.

Jer Crnogorci, dižući se protiv tiranije, imperijalizma i oligarhije, čiji šef baci pod noge sve ono što je najsvetije čovječanstvu: Pravo, Slobodu i Čast, ne brane samo svoje pravo i svoju slobodu, već takođe i jedan od najvećih principa civilizacije.

Oni daju svoje živote i svoju krv za slobodu svih naroda i za čast čovječanstva.²⁶

Među mnogobrojnim strancima, prijateljima Crne Gore, koji su pisali o crnogorskom pitanju, isticao se i švajcarski naučnik dr Eduard Rene Klaparede.²⁷ Bio je predsjednik „Lige za

²⁶ Dr Marija Rusijecka, „Kralj Nikola i Crnogorski narod“. Objavljeno u: *Glas Crnogorca*, Rim, godina 49, broj 92. 18 april/1. Maj 1921. str. 3–4.

²⁷ Naime, dr Eduard Rene Klaparede (*Dr Eduard Rene Claparede*, Ženeva, 24. III 1873. Ženeva 29. IX 1940., Švajcarska) završio je Medicinski fakultet i psihologiju na Univerzitetu u Ženevi 1897. godine. Radio je u „La-Salpetriere“ bolnici u Parizu (1897–1898). Potom je bio jedan od osnivača fondacije „Archeives de psychologie“. Od 1904. godine radio je na Univerzitetu u Ženevi. Iste godine je obavljao dužnost Generalnog sekretara Drugog međunarodnog kongresa psihologije, a 1909. godine bio je takođe

odbranu prava malih naroda u Ženevi“ i jedan od najaktivnijih boraca za opstanak Crne Gore, te član Međunarodnog komiteta za nezavisnost Crne Gore. Pisao je brojne članke, proteste i apele u korist Crne Gore (1919–1927). O njegovoj filantropskoj, humanističkoj djelatnosti u prilog Crne Gore i opstanka njene državne nezavisnosti značajne podatke nalazimo u emigrantskom *Glasu Crnogorca* (1919–1922). Klaparede je aktivno saradivao kako sa crnogorskim dvorom i vladom u egzilu, tako i sa dr Marijom Rusijeckom, prof. dr Antonijom Baldačijem, prof. Aleksandrom Divajnom, arhitektom Vitni Vorenom, Luidim Kriskuolom, generalom Frederikom Barnamom i drugim strancima – prijateljima Crne Gore, ali i sa značajnim ličnostima crnogorske suverenističke političke emigracije, princezom Ksenijom Petrović, te crnogorskim ministrima u egzilu Vladimirom Đ. Popovićem, dr Perom Šočem i drugima. Njegova korespondencija, koja se tiče Crne Gore, nalazi se pohranjena u arhivu – biblioteci Ujedinjenih nacija u Ženevi i mi smo je, u heurističkom smislu, izučili, prilikom istraživanja u Ženevi, te je posjedujemo u digitalnoj formi (CD skenirani originali dokumenata). U crnogorskoj historiografiji o djelatnosti prof. dr Eduarda Rene Klaparede, vrijedne podatke nalazimo u knjizi dr Šerba Rastodera *Crna Gora u egzilu 1918–1925*, Podgorica, 2004. Dr Rene Klaparede napisao je nekoliko

Generalni sekretar Šestog međunarodnog kongresa psihologije. Bio je neurolog, psiholog (najviše se posvetio dječjoj psihologiji) i edukator. Univerzitetski je profesor psihologije u Ženevi od 1915. sve do smrti 1940. godine. Bio je, dugi niz godina, Stalni sekretar Međunarodnog kongresa psihologije; te doživotni predsjednik Komiteta „De L Association Internationale des Conferences de Psychotechnique“; osnivač Instituta „Jan Jacques Rousseau“ (1912) i centra za dječja istraživanja. Napisao je brojna naučna djela iz oblasti psihologije. Pored nauke, bavio se novinarstvom, publicistikom i političkim radom.

članaka o crnogorskom pitanju, među kojima se izdvaja i tekst na francuskom jeziku pod naslovom „La campagne de calomnies contre le Montenegro“ („Klevetnička kampanja protiv Crne Gore“), koji je objavljen u mjesečnom časopisu za Ligu naroda pod nazivom *La Paix par Le Droit* (*Mir kroz pravo*), Paris-Nîmes, godina izlaska, 34, broj 10/11, oktobar/novembar 1924. Original tog broja časopisa, u kojemu je objavljen Klaparedeov tekst, pronašli smo u Biblioteci Istorijskog instituta Crne Gore u Podgorici (fascikla 455, Razni dokumenti koje je sabrao dr Pero Đ. Šoć). Taj članak, u prijevodu sa francuskog jezika na crnogorski jezik, kojeg je uradila Milica Perišić, po prvi put se, ovom prilikom, integralno, objavljuje.

Napomene (fusnote) u tekstu su samog autora.²⁸ Navedeni Klaparedeov tekst, u cjelini, glasi:

Klevetnička kampanja protiv Crne Gore

San ujedinjene i centralizovane Crne Gore pod vrhovnom vlašću Srbije je dugo opsjedao vlast u Beogradu koja se nadala da će na Blakanu igrati ulogu analognu onoj koju je Pijemont imao u istoriji italijanskog ujedinjenja. Mali crnogorski dinast prije 1903. godine svojom veličinom nije mogao baciti sijenku na g-dina Pašića, istinskog suverena Srbije. Ali kralj Aleksandar i kraljica Draga, iz dinastije Obrenović, prizemne ličnosti, su se činili nepodobni za ohrabivanje 'velike ideje'. Zna se kako su zbrisani kako bi bili zamijenjeni Karađorđevićima. Ovo „brisanje“ jezivim sredstvima će Evropi

²⁸ *Mir kroz pravo* je časopis „nezavisnih studija i slobodnih diskusija“. Energični članak g-dina Renea Kalpareda će bez sumnje izazvati odgovore, mi ćemo ih, kako je inače pravilo kod nas, nepristrasno unijeti. (N.D.L.B.)

izmamiti krik užasa i gađenja. Moćne zemlje će, od sada, na kraljeubistvo gledati vrlo hladno, Engleska će čak prekinuti diplomatske odnose. S druge strane, crnogorski suveren, pošto je dobio ono što je Srbija izgubila, postaje razmaženo dijete Evrope. 1910. godine će dobiti titulu kralja prilikom pedesetogodišnjice njegove vladavine, i veliki broj čestitki počinje da pristiže. Srbi snažno osjete razliku u zahvalnosti u korist Crnogoraca i ljubomoru skrivenu na mjestu gdje ih je Crna Gora ujela za srce.

Da bi pojačale tu mržnju, nepromišljene riječi se izgovoriše, što je ukazivalo na to da bi kralj Nikola, iz dinastije Petrović Njegoš, jednog dana mogao postati predsjednik moguće federacije jugoslovenskih zemalja. Poslednji eho tog mišljenja se nalazi u duhovitom odgovoru grofa Reverta grofu Armanu kada je ovaj 22. avgusta 1917. godine čitao predlog uslova za mir. Kada se došlo do srpskoga Ustava: 'Da, ali da ne zadržimo uzasne Karađorđeviće: to je dinastija ubica. Željeli smo ponovno uspostavljenje Srbije sa Crnom Gorom i dinastijom Njegoš.'

Gospodin Pašić je znao da krije svoju igru, i kada je došlo do novog ubistva, austrijskog nadvojvode, zbog kojeg je izbio veliki rat, spremno je prihvatio velikodušnu ponudu crnogorskog kralja da svoju vojsku, desetkovanu u balkanskim ratovima, stavi na raspolaganje Srbiji.

7. avgusta 1914. godine, Nikola se stavlja na stranu saveznika i proglašava rat centralnim silama; njegovi će se Crnogorci ovjenčati slavom tokom sedamnaest mjeseci junačkih borbi.

Kad se Lovćen više nije mogao držati pod austrijskim pritiskom, srpski pukovnik Pešić ga preklinje da traži mir neprijatelju. Austrougari okupiraju zemlju. Svaki je otpor nemoguć. Kralju samo ostaje da slijedi primjer Belgijanaca koji se povlače u Francusku (januar 1916. godine).

Uskoro je kleveta, koja je već podmuklo započela svoje djelo, prerasla u sramotu. Legenda izdaje, koja ne može izdržati na ispitu pet minuta, je pametno rasprostranjena. U Parizu se osniva „Crnogorski odbor za nacionalno jedinstvo“ na čelu sa crnogorskim otpadnikom zvanim Radović. On radi na podmitljivoj štampi, oduševljen poklonom koji mu je pao s neba u tim tako teškim godinama. Vesnić, ministar Srbije u Parizu, vrlo vješto pomaže. Uspijevaju da dobiju pažnju francuske Vlade. Knjiga koja je u pripremi će nam uskoro ispričati kako je italijansko mišljenje bilo slično „skuvano“.

Tamo mu se diktator Pašić mogao smijati u lice. Njegovo dugo strpljenje je bilo nadoknađeno. Francuska cenzura mu je pritekla u pomoć, i onemogućila ispravljanje ‘grešaka’. Ideja da se velika većina Crnogoraca oduševljeno htjela otarasiti svog kralja, i više od toga – odreći svoje državne nezavisnosti kako bi postali sprski sužnji – nevjerovatno se širila. Iskreni novinari ‘plaćenog putovanja’ vidješe samo Crnogorce koji uzdišu nakon ‘ujedinjenja’ sa Srbijom. Nekoliko oprečnih glasova, jer je za čast čovječanstva bilo i takvih, gubilo se u pustinji.

Sa tako osiguranim pozicijama se mogao rizikovati veliki udarac. Prvi je ‘Krfaska deklaracija’ iz jula 1917. godine, kojom Pašić najavljuje buduću aneksiju Crne Gore Srbiji. Ipak su se tako ubrzavale stvari. Crnogorska vlada je i dalje figurirala u Nejiu na Seni. Ali zašto se opterećivati trenutkom kada su se novinari, koji ovdje nisu nevažni, oduševljavali pred unilateralnom ‘deklaracijom’, to jeste pred nečim ništavnim i bezvrijednim?

„Krfaska deklaracija“, usuđivao se da piše gđin Goven, je ujedinila sve Jugoslovene u jedan blok“ (sic). Govori gospodina Pašića su bili đavolski čarobne riječi.

Drugi majstorski udarac je bio kada su, nakon primirja, spriječili kralja Nikolu da se vrati u svoju zemlju, dok su se, razumije se, kralj Belgijanaca i kralj Srba vraćali veselo svaki u svoju otadžbinu. Samo što je austrougarska vojska evakuisala Crnu Goru, srpske trupe su zaposjele zemlju (oktobra 1918. godine), u isto vrijeme kada su francuske trupe, jedne i druge pod vođstvom generala Venela, koji se i sam nalazio pod vrhovnim vođstvom generala Franše Deeprea. Čudna je, zar ne, ta dvostruka okupacija prijateljske i savezničke zemlje?

Medna i učtiva zlonamjernost stupa na scenu u tom trenutku ne bi li podržala prostačku i grubu klevetu, a to tako što su gospoda Poankare i Pišon dok su pisali kralju Crne Gore da ga izmole (čitajte: da mu nalože), da odgode njegov povratak (pisma od 4. i 24. novembra 1918. godine), dobro znali da se tamo nikada neće vratiti. Čemu, zapravo, ta komedija ako ne da bi se takozvanoj „Narodnoj skupštini“ iz Podgorice (kraj novembra 1918. godine) omogućilo da svrgne kralja Nikolu i da proglasi pripajanje Crne Gore Srbiji? Nakon pomenute „deklaracije“, sada je to bila „proklamacija“ pod zaštitom srpskih i francuskih bajoneta: „Dragi i veliki prijatelju, Vi vidite“ – rekao bi Pašićev saučesnik namamljenom i prevarenom kralju, „da ste svrgnuti. Ne možete razmišljati o povratku.“

Pred takvim jednim izazovom, crnogorske patriote će se latiti oružja. Ozlojeđen, crnogorski kralj se obraća predsjedniku Vilsonu (7. januara 1919. godine). Iskren, no naivan, ovaj umiruje svog „dobrog prijatelja“ (9. januara). Pored toga, izvjesni događaji su bili takve prirode da su mu morali ulivati neku nadu. Lord Kerzon se, još uvijek neuljuljkan u nosilima Pašić-Poankare, i dalje opirao. 13. januara, on proglašava

*nepostojećom odluku Podgorice i tu dobru vijest je kralju Nikoli prenio sam predsjednik Sjedinjenih američkih država **.

*Ovo manje ide u korist Pašiću, Radoviću, Vesniću i njihovim prizemnim ili visoko pozicioniranim saučesnicima. Treba udvostručiti lukavstvo i oprez kako bi se obradilo javno mnjenje, motrilo na štampu, pokrenulo vrijeme, a naročito, intrigama spriječiti galantnog, malog saveznika da bude prisutan na Mirovnoj konferenciji. Uspjeće se u tome. Crna Gora je stavljena po strani. Lord Kurzon je savladan. Engleska vlada je zadužila grofa de Salisa, britanskog ministra (amabasadora) u Crnoj Gori, da sačini izvještaj o situaciji 1919. godine, ali, uprkos zahtjevima Doma komuna, lord Kerzon nije smogao snage da ga objavi, i pored toga što je izbrisao imena svjedoka: „Istina je da je grof de Salis govrio nepovoljno o strahovladi Srba u Crnoj Gori i otkrivao namjere lovaca na isključivo korištenje neiskorištenog blaga zemlje“**. G-din Askvit, šef liberalne opozicije, zaboravlja Premijerova lijepa obećanja iz januara 1916. godine (da je ponovno uspostavljanje Crne Gore jedan od osnovnih ciljeva rata). Sve više ohrabrene, srpske okupacione vlasti nalažu pukovniku Burnamu (danas general), šefu kanadske misije pomoći u Crnoj Gori, da napusti zemlju: bio je to vrlo neprijatan svjedok.*

Pred tim opštim napuštanjem, protivničke strane u Crnoj Gori se izlažu opasnosti konačnog udara: namješteni izbori u Crnoj Gori u novembru 1920. godine za srpsku ustavotvornu skupštinu. Niko ne želi da vidi da izbori, organizovani u zemlji koja se opire, u 'zajednici' koja je rezultat nasilja, a ne na osnovu ozbiljnog plebiscita, nemaju nikakvu vrijednost.

* Vitni Voren: „Crna Gora, Zločin Mirovne konferencije“, Njujork, Brentano, 1922. godina.

** Aleks, Devine, *Izbrisana sa mape. Tragedija male nacije*. London, 1921.

*Pristalice nasilne ankesije, iznevjeravajući svoje namjere, prirodno viču da takvi izbori imaju vrijednost plebiscita. Foreign Office se žuri da „kao hranu dâ javnosti Temperlijeve i Brajsove izvještaje, britanskih atašea u Beogradu, koji su rekli gotovo sve što je bilo od interesa za Srbiju, kako je i rečeno.“*** Izvještaji datiraju od 16. oktobra i 16. decembra 1920. godine. Koristeći se najzad prividnim izgovorima, Vlada francuske Republike 20. decembra 1920. godine obavještava crnogorsku Vladu, u Neji na Seni, da je usljed skorijih izbora na Ustavotvornoj skupštini, prisajedinjenje Crne Gore kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca „sada svršen čin“.*

Tome u priloge ide i to što za g-dina Poankarea, nezavisna Crna Gora više nije postojala; ta Crna Gora je nestala, zbrisana je s mape. Na njenom mjestu više nije bilo ništa osim dva do tri srpska departmana.

Nakon tri mjeseca, 1. marta 1921. godine, kralj Nikola umire. Njegova je golgota trajala pet godina. Mnogo je više naučio u ovom petogodišnjem periodu, nego za šezdeset godina vladavine. Na djelu je vidio, nemoćan, nezahvalnost, prevaru, kelvetu, laž, poricanje, loše namjere; našao se ostavljen od strane svojih vjernih saveznika; našao se namamljen, prevaren, iznevjeren.

Kako je ostavio pored svoje divne kćerke, kraljice Italije, mušku djecu nesposobnu da preuzmu tron, činilo se da je sa njim sve gotovo. Pjer Mil je, po pitanju smrti država, rekao da je država Kongo umrla tako što ju je ubilo javno mnjenje. Ukoliko je crnogorsko kraljevstvo mrtvo, njega je ubila kleveta, intriga i loše namjere.

No nije sve rečeno. Uprkos masovnim ubistvima i atentatima na pojedince, koji nijesu prestajali od 1919. godine, još uvijek

*** A. Baladacci, *Crveni krst i Crna Gora*, Ženeva i Bolonja, 1924.

bivstvuje nekoliko Crnogoraca. Još bi se moglo ispričati kako su patriote ove male zemlje, kao i njihovi prijatelji iz Evrope i Amerike, nastavili borbu za prava Crne Gore. Ovdje se otvara jedno novo poglavlje koje bi nas odvelo predaleko. Reći ćemo samo da su Crnogorci, koje su gospoda Mek Donald i Erijot ohrabрили u tome, uputili Generalnoj Skupštini Lige Naroda memoar naslovljen: „Da li će Liga Naroda ostati saučesnik najvećeg zločina svjetskog rata?“

Ovdje je, očigledno, u pitanju izvanredna nepravda koju ona mora ispraviti.

Rene Klapared